

First Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. – Berkeley, 1975.

Любовь Дяченко-Лысенко. *Сравнительно-типологические исследования лексики конца XX – начала XXI столетия в контексте реконструкции отдельных фрагментов и блоков древней славянской духовной культуры.*

В статье освещаются проблемы сравнительно-типологических исследований лексики с позиций реконструкции древней славянской духовной культуры.

Ключевые слова: *сравнительно-типологические исследования лексики, реконструкция, древняя славянская духовная культура.*

Lubov Dyachenko-Lysenko. *Comparative typological research of the lexicon in the late XXth - early XXIst centuries in the context of reconstruction of the separate fragments and blocks in the ancient Slavic spiritual culture.*

The problems of comparative typological research of the lexicon are highlighted in the article from point of reconstruction of the ancient Slavic spiritual culture.

Key words: *comparative typological research, reconstruction, ancient Slavic spiritual culture.*

УДК: 373.31 : 811.93 : 376.42 : 74/75

Л. В. Кашуба

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти впровадження в процес розвитку зв'язного мовлення дітей з психофізичними порушеннями інноваційних технологій з використанням засобів образотворчого мистецтва.

Ключові слова: *діти із порушеннями психофізичного розвитку, зв'язне мовлення, наочні засоби, образотворче мистецтво, образне мислення, фасилітована дискусія.*

Постановка проблеми. Як засвідчують науковці, діти сприймають твори образотворчого мистецтва на основі життєвого і художнього досвіду, перелічуючи спочатку все, що бачать. Пізніше лексичний запас учнів поповнюється деталізованим описом. І тільки на останньому етапі сприймання вони систематизують, аналізують, інтерпретують все побачене.

Оскільки у нашому дослідженні охоплено мовленнєву діяльність молодших школярів із ЗПР, ефективність якої залежить від використання засобів образотворчого мистецтва, то далі розглянемо вплив картин, малюнків, серії малюнків, які допомагають розвивати наочно-образне мислення дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Розвиток зв'язного мовлення в молодшому шкільному віці відбувається паралельно з формуванням розумової діяльності, збагаченням життєвого емоційного та мовленнєвого досвіду, ускладненням форм спілкування. Щоб досягти певної самостійності у вправлянні дару слова, К. Д. Ушинський [1] слушно радив звертатися до того предмета, про який учень говорить чи пише. Головна мета такого прийому – вправляти дітей у спостережливості, логічності й умінні правильно передавати свої спостереження й робити логічні висновки.

Він закликав використовувати логіку мистецтва для того, щоб поступово довести учня до логічної абстрактності, узагальнення. Вчений визначив основні джерела дитячої словесної творчості, де поряд із творчими вправами на основі прочитаного й почутого, важливе місце посідає використання творів мистецтва.

Мета статті. Довести необхідність використання образотворчих засобів у процесі розвитку зв'язного мовлення дітей із психофізичними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Погоджуючись з думками К. Д. Ушинського, відомий російський педагог В. Я. Стоюнін, наголошував, що «...дитина природно розвивається тільки в тісному зв'язку з природою, мистецтвом». Він радив широко застосовувати різні репродуктивні вправи на матеріалі образотворчого мистецтва про природу, навколишнє життя, рекомендував вести учнів на екскурсію для збагачення їхнього чуттєвого досвіду, поповнення словникового запасу, розвитку мислення. Дослідниця І. О. Зимня акцентує увагу на змістовних зв'язках мовлення із світом мистецтва і природи. Вона слушно зауважує, що засоби образотворчого мистецтва необхідні як у змісті навчання, так і в способах мовленнєвої діяльності. Як стверджує вчена, педагог-практик мотивує й інтегрує загальні та часткові завдання кожного з предметів навчального плану, що є ядром програми навчання, розвитку і виховання. Вона зазначає, що за їх допомогою можна виявити спільне у змістовному і процесуальному, тобто операційно-діяльнісному плані, оскільки в учнів початкових класів переважає наочно-образне мислення. На думку вченої, наочність – це всього лише одна з властивостей засобів навчання.

Спробу систематизувати роботу з розвитку мовлення молодших школярів, чітко визначити види і прийоми роботи зі словом, зв'язним висловлюванням, використовуючи засоби образотворчого мистецтва зробили О. І. Граборов [2], В. П. Кащенко [3].

Варто наголосити на тому, що діяльність педагога спирається на досвід дітей, словниково-стилістичний запас, сформовані уміння, а саме: уміння розкривати тему й основну думку висловлювання, зв'язно передавати зміст картини різними формами – описом, розповіддю, міркуванням.

На важливості проведення уроків з використанням засобів наочності у спеціальних школах з дітьми з недорозвиненням психічної сфери, наголошував В.П. Кащенко. Вчений підкреслював, що проведення корекційно-розвивальних занять має бути на інтегрованій основі, однак, наочність, не повинна механічно варіювати, а сприяти розвитку мисленнєвих операцій у дітей, і, перш за все, аналізу, синтезу, узагальненню, абстрагуванню, порівнянню.

В експериментальних дослідженнях вчених-дефектологів відмічається, що учням з особливостями психофізичного розвитку потрібно більше приділяти увагу засобам образотворчого мистецтва, тому що такі діти недостатньо сприймають твори мистецтва.

Відомий вчений-дефектолог О. М. Граборов вказує, що при використанні засобів навчання необхідно враховувати зв'язки, існуючі між компонентами системи і специфічні особливості кожного компонента. Він запропонував класифікацію наочних засобів, яка, на нашу думку, є однією з найбільш

логічних (рис. 1.3).

Як видно з рис. 1.1, дослідник поділяє наочні засоби на натуральну, ілюстративно-образну наочність та аудіовізуальні засоби. У нашому дослідженні ми використовуємо ілюстративно-образну наочність, яка складається з образної, схематичної, графічної, символічної. До образної наочності належать малюнки, картини, фотографії предметного або сюжетного характеру.

Варто підкреслити, що О. М. Граборов особливо виділяє емоційну сторону в роботі з образотворчим мистецтвом: «Показуючи картину, ми даємо можливість сприймати її як ціле, потім шляхом аналізу детально вивчаємо її та приходимо знову до цілісного її сприйняття. Це друге сприйняття буде вже більш чітким, більш диференційованим. Тут розвивається мислення, спостережливість» [2, с. 183].

Дослідженні вчених засвідчують, ідо в процес: шкільного навчання словесний матеріал засвоюється учнями в конкретному значенні або відривається від наочного досвіду. Звідси виникає можливість прояву вербалізму, характерного для засвоєння знань молодшими школярами і неадекватне використання знань в практичній діяльності. Навчання повинно підвищувати рівень мовлення у дітей, розвивати їх розумовий розвиток. Тому головне місце належить тим засобам навчання, які дозволяють поступово піднімати наочний зміст навчального матеріалу на рівень, при якому стає можливим перехід до відволікання і узагальнення, властиве для наочно-образного мислення.

Рис. 1.1. Класифікація наочних засобів при навчанні дітей з особливостями психофізичного розвитку

Використання наочних засобів, зокрема образотворчого мистецтва, підвищує якість навчання, здійснює формування пізнавального інтересу до навчального предмета і до процесу навчання в цілому. На це у своїх роботах

вказували російські дефектологи Л. В. Занков, Г. М. Дульнєв, М. М. Перова, Б. П. Пузанов та ін.

Ці питання не залишилися поза увагою українськими дослідниками. Так, Т. В. Сак зазначає, що важливим засобом реалізації методу служать наочні засоби. Вони є могутнім джерелом інформації та корекційного впливу на процеси перцепції, розумових дій учнів із ЗПР, і застосовуються на всіх рівнях повідомлення навчального матеріалу. На інформаційно-операційному рівні унаочнення використовуються під час зв'язків між об'єктами, явищами, їх функціональними складовими, для усвідомлення їх суті; як засіб оволодіння учнями способом дії, його складовими в матеріалізованій формі [2].

На думку Л. С. Вавіної, об'єкт спілкування (картинка, казковий герой, іграшка та ін.) активізує мовлення учнів, стимулює до застосування різного типу комунікативних фраз [1].

Для формування зв'язного мовлення засобами образотворчого мистецтва доречними є понятійно-конкретні зв'язки між предметами гуманітарно-природного циклу. Зокрема, прикладом здійснення таких зв'язків є уроки зв'язного мовлення та інтегрованого курсу «Основи здоров'я» в початкових класах. Змістові зв'язки поділяються на фактичні та понятійно-конкретні. Фактичні зв'язки встановлюються між розвитком мовлення, образотворчим мистецтвом та музикою.

Музичний супровід на занятті з розвитку зв'язного мовлення стимулює словесну творчу діяльність, наповнює її емоційно-піднесеним настроєм і цим самим виступає активним мотиваційним компонентом. У процесі сприйняття музики та ідентифікації почуттів діти із особливостями психофізичного розвитку вчаться усвідомлювати свої естетичні переживання, проводити паралель між предметом мовлення (після спостереження у природі) і характером музики. Слухання музики із закритими очима дає можливість школярам не тільки уявити, проймаючись образом, а ще зобразити у пам'яті уявлене на полотні. Це стимулює бажання вербально передати свої почуття, емоції, побачене й почуте, що сприяє природному розвитку зв'язного мовлення.

Як засвідчують проведені дослідження І. В. Дмитрієвої, А. С. Зимульдінової, Т. В. Скрипник, засоби образотворчого мистецтва виступають якумова єдності навчання та виховання, реалізують комплексний підхід до предметної системи навчання.

Таким чином, використання засобів образотворчого мистецтва на уроці орієнтує учнів 1-4 класів на міцне засвоєння базових питань змісту початкового навчання, інтегрує знання, отримані з різних дисциплін, і, разом з тим, прискорює проникнення учнів у світ мистецтва і природи, націлює на продуктивну мовленнєву діяльність.

Зауважимо, що зв'язки музичного та образотворчого мистецтва впливають на рівень мовленнєвої культури учнів, розкривають можливості для збагачення словникового багатства, стимулюють загальний і мовленнєвий розвиток молодших школярів із особливостями психофізичного розвитку. Основою такого зв'язку є використання текстів наукового та природничого

змісту для стилістичного і текстологічного аналізу. Під час роботи з науково-популярними текстами учні глибше вникають у їх зміст, збагачують словниковий запас термінологічною лексикою, засвоюють логіко-структурні особливості текстів.

Вочевидь, використання міжпредметних зв'язків мови з образотворчим мистецтвом надає можливість для інтеграції змісту навчального матеріалу, а згодом і проведення інтегрованих уроків, тим самим реально забезпечує інтенсивний розвиток зв'язного мовлення.

Оскільки більша частина змін у педагогічній діяльності лежить у руслі технологій педагогічного процесу, проаналізуємо ті тенденції, які визначилися в останній час у сучасній початковій школі. Попередньо оговорюємо, що під технологією педагогічного процесу ми розуміємо все, що пов'язано із змістовним відбором і структуруванням навчального матеріалу, підпорядкованого вивченню, а також принципи і засоби самого процесу вивчення.

Варто зазначити, що німецький педагог Г. Кершенштейнер запропонувала оригінальну методику організації занять з розвитку зв'язного мовлення і малювання на інтегрованій основі. Дослідниця вважала, що якщо кожний урок повинен бути уроком рідної мови, так і кожна галузь знань повинна давати матеріал для малювання. У молодших школярів малювання пов'язувалося з наочним і предметним навчанням.

При проведенні дослідження відомий американський психолог і естетик Р. Арнхейм довів, що зв'язне мовлення молодших школярів не може розвиватись без естетичного сприймання художніх творів. Причому це повинно відбуватись не шляхом пасивного спостереження, а у вигляді активного динамічного процесу, який здійснюється відповідно до органічних законів сприймання, головним із них є збереження балансу загального та елементів, наприклад, у формі певної композиції.

У результаті наукового пошуку виникла програма «Visual Understanding in Education» («Формування образного мислення»), запропонована американськими дослідниками А. Хаузен, Ф. Йенавайном, Е. Чу, Керін де Санті. Побудована програма на основі інтеграції уроків зв'язного мовлення та образотворчого мистецтва. Програма підвищує роль мистецтва в школі та житті юного покоління, дає можливість розвивати здатність досліджувати, висловлювати свої думки і вислуховувати думки інших[^] дає змогу відточувати спостережливість і комунікативні навички.

Як вважають українські дослідники (М. Вашуленко, Л. Масол, Н. Бібік, А. Заїка та ін.), вона розвиває зв'язне мовлення школярів, вчить толерантно ставитись до різних думок у процесі колективного пошуку, заохочує дискусію, збагачує естетичний досвід під час обговорення художніх творів різних часів і народів, формує особистісне ставлення до мистецтва.

Вказані вчені дотримуються думки, що використовуючи у програмі інтегрованого курсу навчання зв'язному мовленню засобами образотворчого мистецтва основним механізмом є метод спрямовуючих обговорень, іншими

словами, фасилітованих дискусій. Фасилітовані дискусії – це важливий спосіб коригування пізнавальної діяльності, стимулювання наочно-образного та словесно-логічного мислення дітей, які обмінюються думками і враженнями стосовно творів мистецтва на уроках зв'язного мовлення та під час позакласних виховних заходів.

Мета такої дискусії полягає у тому, щоб зацікавити дітей, стимулювати їхню допитливість, підштовхнути до народження нових запитань, викликати бажання спілкуватися з творами мистецтва. У процесі фасилітованих дискусій коригується пізнавальна та емоційно-вольова сфери школярів.

Форма фасилітованої дискусії допомагає бути відкритими новому досвіду, методам і технологіям роботи з учнями в сучасному освітньому просторі. У ході дискусії фасилітатором виступає вчитель, його запитання і реакція на відповіді дітей є стратегією, стимулом – твори мистецтва, що розглядаються під час уроку.

Веденню фасилітованої дискусії допомагає стратегія, що будується на спеціально визначених запитаннях, наприклад:

- Що відбувається на картині?
- Що ще відбувається?
- Що ви побачили на картині такого, що дає вам право так думати?
- Що вас порадувало?
- Чи не виникло у вас інших запитань?

Отже, перелік запитань складається із запитання-стимулу і запитання-активізатора, що спонукає на досягнення найбільш повного висвітлення теми.

Вчені вважають, що суттєвим моментом в оволодінні методом є вміння розпізнавати не тільки зміст висловленого, а й диференціювати типи міркувань – спостереження, доповнення, асоціації, уточнення тощо. Це допомагає грамотно здійснити парафраз (чіткий та лаконічний переказ думки близько до змісту), найбільш повно відтворивши суть сказаного, і дібрати при цьому необхідні мовні засоби. За допомогою парафразу засвідчується вияв поваги і довіри, визнання вчителем кожної думки; відбувається спонукання до активної участі в обговоренні; спостереження за ходом мислення учнів (пов'язування між собою думок і засобів їх вираження).

Отже, парафраз є важливим методичним прийомом, що приводить у дію всю стратегію програми по формуванню образного мислення, а, відповідно, й мовлення. Варто підкреслити, що під час проведення фасилітованої дискусії приймається і враховується кожне висловлювання учнів, аналізується реакція, дія і поведінка, здійснюється самоаналіз. Цілеспрямований, глибокий вплив на основні чуттєві аналізатори (зір, слух, дотик, смак) мимоволі змушує учня подавати коментарії й репліки, а вчитель при цьому своїм словесним зразком навчає висловлюватись, формувати фрази, робити їх вдалими, змістовними, влучними. Доцільно зауважити, що фасилітовані дискусії є проперевтичним курсом навчання комунікативним навичкам, а програма з формування образного мислення (надалі ФОМ) – альтернативним методологічним шляхом з розвитку зв'язного мовлення молодших школярів із особливими потребами

засобами образотворчого мистецтва.

Як засвідчує проведений нами аналіз розробок і методичних рекомендацій щодо впровадження інтегрованих уроків з розвитку зв'язного мовлення та образотворчого мистецтва в початковій школі, порушується питання про заміну традиційної предметної системи інтегративною. Суть її полягає у запровадженні замість послідовного й уособленого засвоєння окремих дисциплін навчального плану синхронного (повільного) засвоєння учнями водночас кількох логічно пов'язаних, близьких за змістом мікросхем знань, що в сукупності забезпечує створення цілісної картини певної частини світу.

В організації спеціального навчання і виховання учнів з особливостями психофізичного розвитку Б. Мендель, В. Вайс, Ж. Демор, М. Монтессорі, а за ними і російські дефектологи О. В. Гер'є, К. К. Грачова, М. В. Чехов та інші дослідники в своїх теоретичних роботах і практичній діяльності наголошували на значенні творів образотворчого мистецтва в процесі викладання уроків зв'язного мовлення.

Вченими-дефектологами встановлено, що у дітей молодшого шкільного віку мовленнєва активність при сприйманні творів мистецтва дуже низька (Л. С. Вавіна, Т. В. Сак, Н. М. Стадненко та ін.). Мають місце труднощі з порівнянням предметів, сприйманням і пізнанням, тому частіше мовлення перетворюється в просте перерахування предметів (М. В. Зверєва, А. І. Липкіна); узагальнення предметів неправдоподібно широкі, відсутня потреба в назвах предметів і їх властивостей (Л. В. Занков, В. Г. Петрова, М. В. Тарасенко та ін.).

У науково-методичній літературі описані умови підвищення ефективності використання творів образотворчого мистецтва в спеціальній школі з метою інтелектуального розвитку і корекції емоційної сфери, формуванні мовленнєвого та естетичного розвитку.

Вчені, розглядаючи картинки і малюнки як засіб наочності при навчанні мови, рекомендують використовувати їх з невеликою кількістю зображених предметів. Підкреслюється важливість різних запитань по змісту сюжету твору. Так, Дослідниця Т. О. Піроженко [3] зазначає, що учням спеціальних шкіл властива висока втомлюваність, одноманітні види діяльності призводять до утворення стереотипів. Вона пропонує запроваджувати різні види інтегративних уроків з використанням образотворчих засобів. На кожному уроці дослідниця рекомендує вивчати новий матеріал лише з одного предмета, решта – повторюється, поглиблюється, закріплюється. Під час уроку необхідно продуктивно використовувати рухливі дидактичні ігри, декламувати вивчені вірші, відгадувати загадки, слухати цікаві розповіді, переглядати діапозитиви, кінофільми, телепередачі, співати тощо.

Розробляючи систему роботи по розвитку зв'язного мовлення в учнів спеціальної школи в процесі спілкування за картинами, О. О. Гордієнко вважає, що знайомству з творами мистецтва повинна передувати велика пропедевтична робота на уроках рідної мови, пояснювального читання, позакласних заходах. Заздалегідь учні отримують завдання: правопису, вимови, текстів, віршів,

власних малюнків до теми спілкування. При відборі картин для обговорення необхідно враховувати принципи: врахування ідейного змісту картини та її вихованій вплив; на картині не повинно бути великої кількості діючих персонажів і предметів; картина повинна відповідати віковим особливостям учнів і бути доступною для них (І. М. Соловійов, Н. М. Стадненко).

Зазначені методичні визначення є основоположними для нашого дослідження, оскільки діти із особливостями психофізичного розвитку потребують інтенсивного корекційного навчання.

Список використаної літератури

1. Вавіна Л. С. Концептуальні підходи до мовної освіти учнів спеціальних шкіл / Л. С. Вавіна // Дефектологія. – 2001. – № 3. – С. 7–10
2. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция : Книга для учителей / В. П. Кащенко. – М., 1992. – 222 с.
3. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини / Т. О. Піроженко : Монографія : ТОВ Нора-принт, 2002. – 309 с.

Людмила Кашуба. Особенности использования изобразительного искусства в процессе развития связной речи детей из психофизическими отклонениями.

В статье рассмотрено теоретические аспекты внедрения в процесс развития связной речи детей с психофизическими отклонениями инновационных технологий с использованием средств изобразительного искусства.

Ключевые слова: дети с отклонениями психофизического развития, связная речь, наглядные средства, изобразительное искусство, образное мышление, фасилитированная дискуссия.

Liudmyla Kashuba. Features of fine art is use in the process of developing of a coherent speech of children with mental and physical disabilities

The article deals with the problem of the theoretical aspects of the introduction of the innovative technologies with the help of Fine Arts into the speech development of the children with psychophysical violation.

Key word: children with psychophysical violation, speech development, visual aids, fine arts, imaginative thinking, facilitative discussion.

УДК 378: 81'271

К. Я. Климова

ПРОБЛЕМА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК СЛОВЕСНИКІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

Автором здійснено спробу розкрити зміст поняття «креативність»; відстежити взаємозв'язок інтелектуального і матеріального компонентів навчального середовища ВНЗ як умови формування креативності студентів; охарактеризувати ефективні форми співпраці ВНЗ зі школою у забезпеченні процесу безперервної мовної освіти та формуванні творчої мовнокомунікативної особистості.

Ключові слова: креативна особистість, навчальне середовище ВНЗ, безперервна мовна освіта.